

- ²⁸ V Diskusi k *Pregledu* padl i názor [Putovi revolucije 1964, 3—4, str. 61], že by opravené vydání *Pregledu* mělo ještě ostřejší formulovat hegemonistické tendence Stalinovy zahraniční politiky, která měla škodit nejen Jugoslávii, ale i ostatním lidovým demokraciím a která prý byla i „jednou z příčin vzniku Atlantického paktu“! Kdybychom chtěli i my používat této „logiky“, pak bychom musili označit za „jednu z příčin“ vzniku NATO zahraniční politiku Jugoslávie, která se dostala až na hranici konfliktu s USA. Byl by to ovšem nesmysl. — Jiná je otázka vlivu sovětské zahraniční politiky na metody postupu lidové demokratických států vůči Jugoslávii v roce 1948.
- ²⁹ *Istoria Bălgarii*, III (Sofia 1964) str. 407, 427. — Údaje v citované bulharské publikaci zachycují šíři a obsah jugoslávsko-bulharských vztahů jen částečně. Namátkový průzkum ve Vojenském historickém archivu v Sofii ukazuje, že spolupráce bulharských partyzánů a pak vojáků na tehdy okupovaném území dnešní Jugoslávie s místními lidmi a s jugoslávským národním osvobozeneckým hnutím měla větší rozsah, než se dosud uvádí. — O poválečné spolupráci Bulharska s Jugoslávii nebo s Albánií, ani o roztržce v Informbyru se *Istoria Bălgarii* (III) nezmiňuje.
- ³⁰ Djilas dokonce tvrdí, že Stalin nechtěl Dimitrova pustit do Bulharska hned po září 1944, aby prý režim v Bulharsku nešel příliš daleka a aby Západ neviděl v příchodu Dimitrova do země „pozadí Moskvy“.
- ³¹ Bobrowski, str. 54.
- ³² Dedijer, 640.
- ³³ Dedijer 645.
- ³⁴ Dimitrov, *Výbor z projevů*. Praha 1950, 255—262.
- ³⁵ Pravda uveřejnila nejdříve rumunský interview s Dimitrovem, ale potom na „dotaz čtenářů“ vyjádřila své stanovisko: Redakce nesouhlasí s názory soudruha Dimitrova o mezistátní unii mezi lidovými demokraciemi, kterým není třeba nějaké konfederace, ale naopak upevnění jejich nezávislosti a suverenity — tak jak se o tom hovoří v deklaraci devíti komunistických stran (Informbyra!).
- ³⁶ Dedijer 656—657.
- ³⁷ Bobrowski, 54, pozn. č. 1.
- ³⁸ Dedijer 669—671. V konečné redakci dopisu pro ÚV VKS/b byly tyto podmínky vypuštěny.
- ³⁹ Což bylo v rozporu s obsahem zpráv např. Pravdy z léta 1944 o úspěších jugoslávské národní osvobozené armády, která byla dávana za vzor např. československému lidu (Vojna i rabočaj klas I. 1. 1944). S obdivem mluvil o Jugoslávciích také Valko Červenkov v Pravdě 7. 4. 1944.
- ⁴⁰ Kromě Žujoviče a Habranga postavil se na stranu Informbyra ještě generál Ar. Jovanović, který byl v červenci 1947 zastřelen „na útěku do Rumunska“ spolu s několika dalšími vyššími důstojníky (bývalými partyzány). Po červnu 1948 byli odstraněni někteří představitelé republikánských vlád. — *Jugoslawien*, 138—139.
- ⁴¹ Bobrowski, str. 66.
- ⁴² *Istorijska međunarodnih otnošenij*, T. III, str. 40.
- ⁴³ Některá kritická vystoupení charvátských historiků proti textu *Pregledu* jsou hodnocena ústředním výborem Svazu komunistů Charvátska jako chybná (*Buržoazné nacionalistické úchytky v přístupu k národnostní otázce*. *Komunist* 26. 3. 1964).

Josef Kolečka

Edice tureckých pramenů k dějinám Makedonie

1. *Turski dokumenti za makedonskata istorija*. I (1800—1803). Skopje 1951, pp. 170; II (1803 až 1808), 1953, pp. 204; III (1809—1817), 1955, pp. 125; IV (1818—1827), 1957, pp. 189; V (1827 až 1839), 1958, pp. 220.

2. Alex. Matkovski, *Turski izvori za ajdutstvoto i aramistvoto vo Makedonija*. I (1620—1650). Skopje 1961, pp. 128; II (1650—1700), 1961, pp. 140.

3. *Turski dokumenti za istorijata na makedonskiot narod*. Serija I: 1607—1699. Tom. I: 6. juni 1607—30. maj 1623. Skopje 1963, pp. 167 + faksimilia 117 dokumentů. — Všechny publikace vyšly in 4°.

V posledních letech se množí edice tureckých pramenů k dějinám balkánských a podunajských národů.¹ Tato skutečnost svědčí o tom, že je všeobecně správně chápán význam těchto pramenů pro studium národních dějin, že je příslušný archivní materiál shledáván, soustředován, pořádan, studován a vědecky zpracováván a že už v jednotlivých balkánských a podunajských státech pracuje řada zkušených odborníků-turkologů. Existují tudíž všechny hlavní předpoklady pro

úspěšně vydávání tureckých pramenů, jejichž zveřejňování bude nepochybně cenným přínosem k rozvoji domácích historiografií.

Pozoruhodnou činnost ve vydávání tureckých archívních pramenů vyvinul od let padesátých Ústav národních dějin (*Institut za nacionalna istorija*) ve Skopji. Vydal zatím 9 samostatných svazků, obsahujících bohatý výběr tureckého listinného materiálu ze 16.—19. století, který se vztahuje k dějinám Makedonie. Nedávno se k této akci připojil i Státní archiv Socialistické republiky Makedonie (*Državna arhiva na SR Makedonija*) edicí početných sídžillských dokumentů z 1. pol. 17. století, týkajících se rovněž hlavně poměrů v makedonské oblasti. Kromě toho byly uveřejněny některé turecké archiválie v periodickém časopise *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*.³ Celkem tak bylo zatím makedonskými turkology zpřístupněno přes 1000 dokumentů různého druhu, obsahu i historického významu, jež jistě představují značný, cenný a neméně zajímavý studijní materiál.³

Vzhledem k tomu, že Makedonie byla přes 500 let pod tureckým panstvím, je nepochybně, že právě turecké úřední písemnosti, pokud se zachovaly, mohou poskytnout hojný a v mnohém směru vskutku jediný pramenový materiál k dějinám této země. V této souvislosti však hned podotkneme, že se studijní dosah tohoto materiálu neomezuje výhradně jen na makedonské prostředí: mnohé dokumenty nebo jejich pramenové údaje se dotýkají i sousedních oblastí někdejší turecké državy v Evropě, ba i celostátních poměrů nebo mezinárodních vztahů osmanské říše. Na druhé straně zase badatel o makedonských dějinách nemůže nepřehlédnout k tureckým písemnostem, vztahujícím se na ostatní balkánské území (bulharské, řecké, albánské, srbské, turecké). Taková je už povaha tureckých úředních dokumentů, ať byly vydány tureckými ústředními, provinčními nebo místními úřady. Z toho také vyplývá i zvláštní význam tureckého archívního materiálu k makedonským dějinám, o jehož zveřejnění se zasloužila řada domácích odborníků. Lze mít jisté výhrady nebo připomínky, pokud jde o ediční způsob a výběr dokumentů nebo o jejich překlad, avšak každý badatel o balkánských dějinách v turecké době musí přiznat makedonským pracovníkům, že se vynasnažili, aby dali širšímu kruhu historiků k dispozici bohatý a poučný pramenový materiál.

1. Makedonský turkolog Panta Džambazovski vybral a přeložil ze sídžillů bitolských kádíů na 500 tureckých dokumentů z let 1800—1839.⁴ Dokumenty představují velmi pestrou a zajímavou pramenový materiál ke studiu hospodářských, sociálně politických a právních poměrů makedonského lidu v 1. pol. 19. století do tanzimátu, přičemž se nejednou dotýkají i celostátních zájmů osmanské říše, popř. i některých významnějších zahraničně politických událostí. Jsou různého typu (listiny, mandáty, akta) a provenience (mandáty vydané vládním ústředím a adresované nejvíce ponejvíce provinčním úřadům hlavně střední části Rumelie, protokoly sepsané u místního kádíského úřadu apod.).

Předmětem velké části dokumentů jsou především záležitosti hospodářské povahy (výroba, výkup-rekvizice, dodávky různého zboží, zejména pro vojenské účely, ukládání a výběr daní a mimořádných berní, ceny potravin, kursy peněz, cla, zdanění řemeslníků, mzdy aj. aj.). Jiné dokumenty poukazují na znoužívání pravomoci činovníků, na daňové vydírání, nebo upozorňují na činnost hajduků a nařizují proti nim příslušná opatření. Další zase se týkají poislámsťování, sňatků, pozůstalostních věcí, také sokolníků, strážců průsmyků, příprěžních stanic nebo jmenování vysokých hodnostářů i polních hlídačů atd. Jsou mezi nimi i takové, jež se zmiňují o výrobě šňupavého tabáku, o nedovolené činnosti potulných muzikantů, o škodách způsobených krupobitím, o organizaci protipožární služby, o výkupu pivavice nebo o opatřeních proti potratům. Z obširnějších dokumentů lze připomenout např. ferman o zrušení (zničení) janíčárského sboru r. 1826, podrobný „císařský list“ o reorganizaci vojenských oddílů v r. *Evlād-ı Fātihān*, berát bitolského obchodníka obchodujícího se západní Evropou, Persií a Indií, berát bitolsko-prilepského metropolity Gerasima z r. 1833, podrobný výkaz příjmů a vydání při stavbě velkých kasáren v Bitoli r. 1839, výkaz výdajů bitolské kazy za $\frac{3}{4}$ roku (1827—1828) a rozvržení jejich úhrady na obyvatelstvo a konečně i známý gúlhánský hatt-ı šerif z r. 1939, jímž bylo v osmanské říši zahájeno období reformem (tanzimát).

V desetiletích, z nichž pocházejí uvedené dokumenty, měla turecká vláda nejednou co dělat s vážnými vnitřními obtížemi i válečnými zápletkami. Odraz bouřlivých událostí se projevovat přímo nebo nepřímě i v makedonském prostředí a jeho blízkém sousedství. Je to patrné i z dokumentů zmíněné edice. Tak se v ní vyskytují fermány a bujuruldu vydané v souvislosti s turecko-francouzským konfliktem za Napoleonyvy výpravy do Egypta (sběr peněžních příspěvků na válku s Francouzi, verbování vojáků k posílení obrany Peloponésu, berát Selima III. o utvoření „Republiky sedmi [jonských] ostrovů“ z r. 1800, osvobození francouzských zajatců r. 1803). Řada zajímavých dokumentů se vztahuje k rebelii vidínského paši Pasbánoglua, k srbskému povstání (od r. 1804) a k rusko-turecké válce 1806—1812 (mobilizace muslimského vojska proti srbským povstalcům a Rusům, přísnou proviantu pro vojsko, dezorganizace vozatajské služby

za války, situace srbských povstalců po rusko-tureckém příměří r. 1807, činnost ruských špiónů šířících na Balkáně falešné zprávy kvůli zmaření mobilizace, srbské odmítnutí podmínek bukurešťského míru z r. 1813). Některé další dokumenty se týkají bojů s janinským pašou Alim, řeckého povstání ve 20. letech 19. století a rusko-turecké války 1828—1829 (mobilizace rumeljských sipáhlů, zásobování armády, povstání ve Valašsku a Moldavsku 1821, propuštění řeckých zajatců aj.).

V každém z 5 svazků edice jsou připojena faksimilia důležitějších dokumentů a počínaje 2. svazkem také jejich původní text transkribovaný tureckou latinkou. Současně je podáno i francouzské résumé významnějších písemností. Rejstříky jmen osob, míst, zeměpisných a správních pojmů vhodně doplňují bohatý a různorodý text, jehož pochopení napomáhají slovníčky tureckých odborných termínů. U některých obtížnějších nebo méně srozumitelnějších míst v překladu uvádí autor obraty původního textu nebo připojuje drobné vysvětlivky. (Některé poznámky k edici shrneme níže, v souvislosti s dalšími edicemi, o nichž bude ještě řeč.)

2. Jestliže P. Džambazovski čerpal ze sídžillů bitolských kádíů, nesleduje přitom určitý tematický okruh, edice připravená Alex. Matkovskim je už zaměřena na určitou tematiku. Běží o 250 kusů — fermanů, bujuruldu, hüdždžetů aj. —, které se vesměs vztahují na činnost zbojníků-hajduků, popř. i obyčejných lupičů a zlodějů, kteří „pūsobili“ v 17. století hlavně v bitolském okrese i v jeho širším okolí. Podobné dokumenty se ovšem najdou i v sídžillech jiných kádíských úřadů ze 16.—19. století. Jde tudíž o „masový zjev“ v turecko-balkánském feudálním prostředí: ozbrojené akce hajduků je třeba pokládat za zvláštní formu třídního protifeudálního boje nemuslimského selského lidu na tureckém Balkáně, namířeného především proti osmanským podmanitelům a vykořisťovatelům. Časem se k hajductví přidávali i feudálně vykořisťovaní muslimové, avšak masu balkánských hajduků tvořili příslušníci domácího netureckého, křesťanského obyvatelstva. V hajductví se uplatňovaly protifeudální, ale zároveň i protiturecké a protiislámské prvky; bylť vládnoucí islám vlastně ideologickou nadstavbou tureckého feudalismu.

Dr. Matkovski vybral z velkého množství sídžillského materiálu větší počet dokumentů, jež konkrétně a plasticky ilustrují v jistém směru neklidnou situaci v jednom menším okrsku turecké državy na Balkáně v 17. století. Shromážděný materiál je jistě velmi zajímavý a cenný: z netureckých pramenů by se také údaje získat nedaly. Právě tím, že ho autor představitel v takovém množství, přispívá znamenitě k prohloubení a zpřesnění představy o tom, že se porobený lid na Balkáně nesmířil s cizím panstvím: proti svým podmanitelům a třídním nepřátelům stále projevoval pasivní odpor nebo vedl aktivní ozbrojený boj. Zároveň pomůže tento materiál do jisté míry revidovat staré chápání hajductví, jemuž se nepřikládal třídní charakter.

Autor edice charakterizoval v předmluvě balkánské hajductví, vytkl jeho podstatné rysy (masovost, rozšířenost, permanentnost, škola revolučních kádřů pro budoucí selské rebelie a ozbrojená povstání, vliv na vnitropolitické oslabení osmanské říše a feudálních vztahů (všebec) a poukázal i na jeho slabé stránky (nedostatek třídní ideologie a třídního a politického uvědomění, nedostatek ústředního vedení, vzájemná nedůvěra mezi křesťanskými a muslimskými hajduky). V dalším pak pojednal o povaze a obsahu sídžillových dokumentů a stručně popsal sídžilly, z nichž čerpal příslušný pramenový materiál. Podal pak doslovný překlad všech 250 dokumentů, doprovázený několika desítkami zdařilých faksimilií původního textu, připojil slovníček použitých odborných tureckých termínů a rejstřík jmen osob, zeměpisných názvů a administrativních pojmů aj. Nakonec je uveden seznam jednotlivých dokumentů v makedonských a francouzských registech.

Čteme-li uveřejněné dokumenty, jako bychom četli zápisy „ze soudní síně“ nebo „z černé kroniky“. Před šeriatním soudem defiluje množství „hajduků“, „banditů“, „zlodějů“, „lupičů“, „rebelů“ a „vrahů“ — tak jsou totiž údajní provinilci „úředně“ titulováni — a ti jsou obviňováni a usvědčováni z nejrůznějších trestních činů: přepadali jednotlivě nebo ve skupinách bohaté občany, poutníky, obchodníky (zejména židovské), výběřčí daní, domy, usedlosti, tržnice, stáda, karavany, přitom loupili, drancovali, vyhrožovali, mučili, zraňovali, ubíjeli, pálili, unášeli (kvůli výkupnému) a páchali další násilnosti, nebo také neplatili daně, pobuřovali apod. Soudní protokoly zaznamenávají vyšetřování, vyslyšení žalobců, obviněných i svědků, často i rozsudky (trest smrti, vězení, gajeje), také případy úplatnosti soudních orgánů. Fermany a bujuruldu nařizují přísná opatření k pronásledování hajduků a banditů, jejich zatčení, uvěznění a potrestání. Jsou uváděna jména provinilců, svědků a osob vyslaných k potírání „zločinných živlů“, připomínány jsou okolnosti, za jakých docházelo k akcím hajduků a lupičů. Z protokolů je vidno, že obyvatelstvo mnohdy hajduky podporovalo, je přechovávalo, bránilo, za ně se zaručovalo, jindy však pomáhalo lupiče chytat a odevzdávat je soudu. Docházelo k častým srážkám mezi hajduky a milicí (martolosy). Dovídáme se, že hajduci napadali i ve velkém počtu, dokonce „s vlajčími prapory a troubením“. Řada dokumentů obsahuje rozpis peněžitých částek, jimiž

měly jednotlivé obce bitolské kazы přispět na vydržování milice zřízené na ochranu proti hajdukům a banditům. Jaké byly důsledky činnosti těchto záškodníků, o tom se zmiňuje jeden ferman z r. 1686. v němž se mimo jiné poukazuje na to, že „zpusťlo zemědělství, obchod a že se těžce vybírají státní dávky“ (II. p. 87).

3. Mezi archivním materiálem, shromážděným v posledních letech ve Státním archívu SRM jak z domácích, tak i ze zahraničních fondů, přední místo co do početnosti a důležitosti zaujímají turecké písemnosti. Po delších přípravách rozhodl se nyní Státní archiv vydávat v několika řadách nejdůležitější dokumenty k makedonským dějinám od r. 1600 do 1941 podle určitých periodizačních hledisek. Systematické vydávání zahájil r. 1964 prvním svazkem edice „Turecké prameny k dějinám makedonského národa“, do něhož bylo zařazeno 231 mandátů a aktů, vybraných z několika sídžillů bitolských kádí z období 1607—1623 (hlavně však z let 1619—1623). Dokumenty pocházejí z doby, kdy osmanská říše vedla války s Polskem a Íránem, kdy docházelo k palácovým převratům v hlavním městě, k bouřlivým projevům nespokojenosti a nekázně janičárů a sipáhů apod. Hospodářská a finanční vyčerpanost říše nutila vládu k zvyšování dosavadních a k zavádění nových daní, což těžce doléhalo především na venkovský lid, vykořisťovaný feudálními vrchnostmi a lichváři. V městech, kde rostl počet obyvatelstva, rozvíjela se sice řemeslná výroba a obchod, ale rozšíření kapitulačního systému na další státy přispívalo k pronikání cizího kapitálu a manufakturních výrobků do země.

Uveřejněné dokumenty tvoří jednak korespondenci došlou, tj. zaregistrované kopie písemností (fermanů, berátů, bujuruldu) vydaných ústředními nebo provinčními úřady, a korespondenci výchozí, tj. spisy vystavené a zaregistrované u šeriatního soudu. (Téhož charakteru jsou i dokumenty vydané v obou zmíněných již edicích.) Jsou seřazeny chronologicky; mnohé z nich nejsou datovány, ale překladatel se pokusil odvodit aspoň jejich přibližné datum. U některých aktů doplnili podle jistých údajů také chybějící jména svědků jednání.

Po krátké charakteristice publikovaného materiálu a některých edičních poznámkách jsou podány výstěžné registry dokumentů v makedonském a francouzském jazyce, za nimiž následuje překlad všech 231 dokumentů, doplněný slovníčkem použitých tureckých odborných termínů a rejstříky zeměpisných a osobních jmen. K překladu je připojeno 117 vybraných faksimilií.

Uveřejněný pramenný materiál je různorodý a obsahově velmi pestrý. Četnými beráty se uděluje právo na drůbu služebních beneficí (tímárů, zeámetů) nebo na funkci správce vakfu (mütevelliho). Řadou fermanů se nařizuje odnětí beneficia za vážné provinění jeho držitele (zločin, neplnění vojenské služby). Mnohé dokumenty pojednávají o machinacích s beráty, o sporech o drůbu tímárů a zeámetů, o povinném obnovování berátů při nastoupení nového sultána, o tzv. svobodných tímárech apod. Časté jsou zmínky — při různých příležitostech — o feudálních dávkách, mimořádných berních, poplatcích (desátek, sálárije, pozemková dávka, ispendže, bádihavá, dávky z ovčí, džizje, aváriz, nuzul, poplatky při rozdělování pozůstalosti aj.) a jejich výběru. Předmětem dalších dokumentů jsou pachty důchodů z chásů, z vakufských vesnic, zdanění cikánů, derbenddzíů, peněžní půjčky na 10, 15, 16 až 20% úrok (i s dlouhými seznamy dlužníků a jejich ručitelů), dlužní věci aj. Jsou jmenováni různí funkcionáři za denní plat nebo správci důchodů na beneficích. Čteme stížnosti na vydírání ze strany feudálů a výběřích při pokutách a dávkách nebo na jiné násilnosti páchané nad ráji. Ve fermanech se upozorňuje nejen na platný kurs mincí, ale i na jejich falšování. Značný počet dokumentů se týká vakufských záležitostí. (Vakufská správa často půjčovala na úrok.) Ve sbírce je dále hodně záznamů a potvrzení o provedených směnách nemovitostí (domů, polností). Zajímavý je také např. podrobný soupis pozůstalosti po jednom zemřelém begovi. V dalších dokumentech se osvozuji otrokyně (německého, uherského, valašského a ruského původu) a otroci (arabského původu), jsou prikazována opatření proti banditům. Žádá se vystěhování prostitutek z určité čtvrti Bitoly, zakazuje se nemuslimům a židům, mužům i ženám, oblékat honosnější oděv, zakazuje se křesťanům nosit zbraně atd. Několik dokumentů se týká i finančních záležitostí ochridského arcibiskupa. Ferman z r. 1622 nařizuje provést v Rumélii a Bosně nábor zdatných chlapců z rodin rájů pro doplnění janičárského sboru.

*

Seznámili jsme se v podstatě téměř s tisícem tureckých dokumentů, vydaných v posledních letech makedonskými odborníky a vztahujících se k makedonským dějinám. Uveřejněné prameny znamenají bezesporu značný přínos ke studiu domácích dějin, jsou však neméně užitečné i pro historiografii ostatních balkánských národů a pro turkologické bádání vůbec. V tom tkví především jejich význam a dá se proto očekávat, že se o ně projeví zájem u širšího kruhu badatelů, zabývajících se studiem dějin osmanské říše a zejména pak dějin balkánských a podunajských národů za turecké nadvlády.

Viděli jsme, jak bohatý a poučný pramenný materiál publikované dokumenty obsahují. Neběží tu vždy o nové, neznámé údaje: mnohé z nich — v jisté obdobě ovšem — najdeme v tureckých listinných pramenech, uveřejněných již v jiných balkánských zemích. Nicméně však právě tato skutečnost ukazuje na obdobnost dějinných jevů v různých končinách osmanské říše, v jejím různém národnostním prostředí. Dokumenty poslouží tudíž jako vhodný srovnávací a ověřovací pramenný materiál.

Všechny tři analyzované edice jsou pro badatele-balkanologa stejně hodnotné, prospěšné, ať už poskytují pramennou „všehochuť“ (1, 3) či jsou zaměřeny na určitou problematiku (2). Společně je jim to, že všechny dokumenty byly vybrány ze sidžillů (bitolských kádiů). Nejde tu tedy o původní písemnosti, nýbrž o jejich registrované opisy v sidžillech, jež fungovaly současně jako kopiáře i registra. Lze tyto písemnosti pokládat obsahově za rovnocenné originálům, pokud ovšem nenastaly v jejich textu změny, zaviněné nedbalostí nebo neznalostí registrátorovou; avšak zkušenosti, získané prací se sidžillovým materiálem, ukazují, že zjištěné nepřesnosti, výpustky, zkomoleniny apod. jsou téměř zanedbatelné; jen zřídka mohou nějak podstatněji narušit text, popř. znejasnit jeho obsah.

Jak lze z příložených faksimilií postřehnout, ne každý text byl snadno čitelný. Nemale obtíže bylo již třeba překonávat při dešifrování a identifikaci četných vlastních jmen (osob a lokalit). Nejasný nebo nedbalý rukopis často připouští rozdílné čtení. Pokud jsou připojena faksimilia, dá se mnohé ověřit, popř. příležitostně opravit nebo zprpsnit. V zájmu studia toponomastického bylo by snad bývalo vhodné uvést v jmenném rejstříku i turecké názvy lokalit, i kdyby se nedaly vždy foneticky přesně vystihnout. Určitě by to pomohlo při práci s dalším tureckým archívním materiálem.

Je pravděpodobné, že se také ne vždycky autorům podařilo správně přečíst a přeložit některé části textu nebo jen jednotlivá slova.⁵ Při tak velkém množství dokumentů často těžko čitelných to lze přirozeně pochopit. Na několika aktech, uveřejněných jak v edici čís. 2, tak i v edici č. 3, se však také dají zjistit rozdíly v jejich překladu,⁶ provedeném dvěma odborníky, což může vzbudit jisté pochybnosti o přesnosti překladu i jiných dokumentů. Faksimilia původních textů jsou proto nejlepší pomůckou badatelů, aby si překlad sám překontroloval, objevil-li se mu při jeho čtení nějaké nejasnosti nebo pochybnosti.

Zmíněné edice obsahují dokumenty vybrané ze sidžillů a podané vesměs v doslovném překladě. Je plánováno vydání dalších svazků téže ediční série. Vydavatelé se omezili na výběr sidžillských dokumentů, ať už šlo přitom o dokumentární všehochuť nebo o dokumenty tematicky soustředěné. Je tu tedy dvoji ediční praxe. V prvním případě mnoho dokumentů v sidžillech zaregistrovaných zůstává jaksi nepovšimnuto, nevyužito, protože nejsou podle názoru vydavatelů pro daný účel — jde především o prameny k dějinám makedonského národa — údajně důležité, anebo jsou velmi obdobné s uveřejněnými dokumenty a neposkytovaly by tudíž nějaké nové významnější údaje.⁷ Zde je tedy třeba spolehnout se na zkušenost vydavatelů a na jejich cit a porozumění pro dokumentární užitečnost příslušných archívalií. V každém případě nabízejí badatelům pestrý výběr nejrozličnějších pramenných údajů. V druhém případě (edice čís. 2) dostává badatel do rukou hojný a poučný pramenný materiál vztahující se výhradně k určité otázce, i když mnohdy zároveň obsahuje údaje týkající se i jiné problematiky. Takto soustředěné písemné doklady budou jistě podnětem k tomu, aby se obdobně zkoumaly další kádické sidžilly, jichž je v balkánských zemích zachován značný počet (z téže i pozdější doby). Poznamenejme při této příležitosti, že tento a v budoucnu nově objevený a zveřejněný archívní materiál jistě přispěje k věstranějším poznání denního života balkánského lidu za turecké nadvlády, ovšem nahromaděním početného materiálu „hajduckého a lupičského charakteru“ nesmí zase vést k zevšeobecňování a nekritickému jednostrannému zkruslování tehdejších poměrů v té či oné oblasti osmanské říše.

Makedonští turkologové uplatňují při vydávání tureckých pramenů k národním dějinám dvě hlediska. Které z nich je vhodnější, nelze podle našeho mínění jednoznačně rozhodnout. Má-li badatel zájem o historické prameny z určitého časového úseku, pak váží první hledisko, první způsob ediční. Zajímá-li se však již o určitý problém, studovaný v delším časovém období, pak je přirozeně vítaný druhý způsob, který rázem poskytuje dostatečný materiál k uoclenějšímu zpracování dané otázky. Domníváme se, že by šlo využít paralelně obou edičních způsobů (při vylnutí se duplicitě překladu), z nichž každý má své přednosti i své problémy. Ovšem je-li plánováno systematické vydávání tureckých pramenů, pak se nepochybně uplatní první způsob — ta „časově omezená všehochuť“.

V souvislosti s recenzovanými edicemi se naskytá další otázka: jak vydávat sidžillský materiál. Je nutné uveřejňovat překlady dokumentů in extenso? Soudíme, že by bylo užitečnější a také i úspornější zpracovávat většinu dokumentů jen ve výstižných resumé, zahrnujících ovšem co nejvíce věcných údajů, které mohou mít význam pro další bádání.⁸ Písemnosti zaregistrované v sidžillech jsou často obsahově velmi podobné, nadto obsahují mnohé obraty a části textu více

nebo méně formální povahy, jež se stereotypně opakují, a nezřídka jsou zatíženy zbytečným mnohohlavným balastem. Z těchto důvodů by snad bylo výhodnější podat doslovný překlad jen těch dokumentů, které jsou obsahově nejdůležitější, popř. z hlediska diplomatiky nejzajímavější, připojit jejich původní text (arabským písmem) i faksimile (nebo aspoň to). V prvé z uvedených edicí byly důležitější dokumenty přepsány tureckou latinkou (v dalších edicích bylo od toho upuštěno): je to pro badatele do jisté míry „čitelnější“, pohodlnější, za předpokladu ovšem, že má k dispozici i faksimile původního textu. (V otázce transkripce starších osmanských textů latinkou stále ještě nebylo dosaženo žádoucí jednotnosti.)

Nebylo by jistě zbytečné opatřit překlad aspoň těmi nejnutnějšími vysvětlujícími poznámkami, popř. i odkazy na obdobné prameny již uveřejněné nebo na předčtu literaturu.

Při takovém množství dokumentů, jaké vykazují zmíněné edice, byl by vítaný i věcný rejstřík (zejména se to týká 1. a 3. edice). Je pravda, registry umožňují jistou orientaci po materiálu, avšak pečlivě zpracovaný věcný rejstřík by ji usnadnil mnohem plněji.

Makedonští turkologové poskytli domácí (a balkánské) historiografii velké množství cenného tureckého pramenného materiálu. Není třeba zvláště podotýkat, kolik trpělivého úsilí, jakých jazykových znalostí a paleografických zkušeností bylo třeba k uskutečnění tohoto záslužného díla, jehož vědecký význam daleko přesahuje hranice Makedonie. Důkladnější odborné prostudování publikovaného materiálu jistě odhalí v dobrém úmyslu některé nepřesnosti nebo nedopatření v překladu. To však může být jen ku prospěchu další ediční činnosti makedonských turkologů, jejich plodné výsledky jsou se zájmem očekávány historickou veřejností nejen doma, ale i za hranicemi.

Poznámky

- ¹ Viz *Edice tureckých pramenů k bulharským dějinám* (Sborník prací fil. fak. Brno C 5, 1958, str. 136—147), *Další edice tureckých pramenů k bulharským dějinám* (ibidem, C 11, 1964, str. 219—225), *Nové příspěvky maďarské turkologie k dějinám turecké okupace v Uhrách* (ibidem, C 12, 1965, str. 182—186).
- ² Pro omezený rozsah článku nebylo již možno provést rozbor dalších edicí. Podáme aspoň jejich bibliografický výčet: D. Šopova, *Makedonija vo XVI i XVII vek. Dokumenti ot carigradskite arhivi* (1557—1645). Skopje 1955, pp. 142. — 5) H. Kalešić—M. Mehmedovski, *Tri vakufnamani na Kačanikli Mehmed-paša*. Skopje 1958, pp. 99. — 6) M. Sokolowski, *Zakon za gradot Niš i gradot Kruševac*. (Glasnik na Institutot za nacionalna istorija. I/2. Skopje 1957, p. 195—202.) — 7) M. Sokolowski, *Pet zakoni na pazarnite taksi i ušurot od vremeto na Sulejman Veličestveni*. (Ibidem, II/1, 1958, p. 297—313.) — 8) Dušanka Bojanić, *Edno ohradsko kanunname*. (Ibidem, III/1, 1959, p. 285—295.) — 9) D. Bojanić, *Edna zapoved vo skopskiot tahrir-defter od H. 976 godina*. (Ibidem, I/2, 1957, p. 203—205.) — 10) V. Boškov—F. Ishak, *Rifuisikoto tele vo Skopje*. (Ibidem, II/2, 1958, p. 179—191.) — 11) V. Boškov—F. Ishak, *Edno skopsko vakafname od XVI vek*. (Ibidem, V/1, 1961, p. 165—175.)
- ³ K tomu je třeba podotknout, že i jiná badatelská střediska v Jugoslávii vydávají a zpracovávají turecký archívní materiál, důležitý pro studium národních dějin (Sarajevo, Bělehrad).
- ⁴ V I. svazku za spolupráce s Arifem Starova. P. Džambazovski zemřel v r. 1962.
- ⁵ Tak např. v metropolitickém berátě z r. 1833 (V. sv., str. 71—75) překladatel nemohl správně přičíst některé výrazy. Kdyby měl po ruce texty nebo překlady dosud vydaných metropolitických berátů, „záhadná“ slova by snadno rozluštil. Rovněž by výtěžnější přeložil jistě části textu. (Srov. např. H. Scheel, *Die staatsrechtliche Stellung der ökonomischen Kirchenfürsten in der alten Türkei*. Berlín 1943. Tam je uveřejněn turecký text, faksimilia a překlad několika metropolitických berátů.) — Nesprávně je označení provinilce ve fermaně čís. 8 v I. sv. edice Matkovského. Srov. faksimile dokumentu čís. 183 v citované edici pořadím třetí. — V edici 3 u dokumentu čís. 220 nebyla přeložena úvodní formule. — Nepochybně se vyskytují ve zmíněných publikacích také drobné chyby tisku, jako např. ve fermaně čís. 69 (edice 3) čteme *mubašir* místo *mušir*, na počátku dokumentu čís. 224 je třeba číst *kanunname*. — Uvedené chyby a nedopatření byly zjištěny čistě namátkou.
- ⁶ Srov. u Matkovského dok. čís. 1, 4, 5, 8, 11 a v edici Stát. archívu dok. čís. 93, 115, 166, 183, 103. Překlady v poslední jmenované edici zdají se být přesnější (nelze všechny ověřit, protože jsou připojena jen dvě faksimilia) a také registry jsou výtěžnější. Srov. zejména dok. čís. 1/93 a 5/166.
- ⁷ Nelze však zapomínat na to, že i zjištěná frekvence celkem stejných nebo podobných případů může být v jistém směru studijně užitečná.

⁸ V této souvislosti bychom mohli poukázat na několik publikací z posledních let, v nichž byl turecký písemný materiál uveřejněn ve vhodných výtazích, popř. v plném překladě a ve výtazích: F. Bajraktarević, *Turski dokumenti manastira Sv. Trojice kod Plevlje*. Sarajevo 1935. — U. Heyd, *Ottoman Documents on Palestine 1552—1615*. Oxford 1950. — N. Beldiceanu, *Les actes des premiers sultans. I. Actes de Mehmed II et de Bayezid II du ms. fonds turc anciens 39*. Paříž 1960. — G. D. Galabov — H. W. Duda, *Die Protokollbücher des Kadimats Sofia*. Mnichov 1960. — Předpokládáme, že by se dalo s prospěchem použít některého způsobu i při vydávání sídžillového materiálu. Překládat všechny, byť i vybrané sídžilské dokumenty in extenso, se nám zdá přece jen poněkud zbytečné, nehospodárné. Snad by to stálo za uváženu.

Josef Kabrda

Studie o charakteru sociálně ekonomického vývoje Čech před Bílou horou. Josef Petráň. *Zemědělská výroba v Čechách v druhé polovině 16. a počátkem 17. století*. Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica. 1963, Monografia V, Praha 1963, stran 255. *Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války*. Praha 1964, stran 382.

Zůstane trvalou zásluhou naší marxistické medievalistiky, že obrátila svůj zájem k dějinám venkovského lidu. Výsledkem několikaletého soustavného studia je již dnes řada syntéz, které podávají obraz života poddaných v širokých sociálně ekonomických souvislostech.¹ K pracím tohoto typu se nyní nesporně přiřazují obě studie Petráňovy, řešící problematiku vývoje předbělohorských Čech.

Ve studii „Zemědělská výroba“ se autor zaměřuje na postižení základních rysů ekonomického vývoje v zemědělství, které mělo v tomto období vedoucí postavení ve výrobně ekonomické struktuře země; druhá kniha je pokusem o charakteristiku sociálně ekonomické situace předbělohorského venkova, hlavně hmotných a právních poměrů poddaných. Studie o zemědělské výrobě přesahuje rámec vlastních poddanských poměrů a zabývá se obecnými otázkami hospodářského vývoje zkoumané epochy. Její znalost je však pro pochopení základních vývodů o sociálním postavení poddaných nezbytná. Obě studie v dílčích závěrech na sebe navazují a vytvářejí tak celek, který je dalším článkem v souborných dějinách venkovského lidu a zároveň i vážným příspěvkem do diskuse o charakteru předbělohorského vývoje našich zemí.²

V recenzi na Mikovu práci³ upozornil J. Válka na úskalí syntetického zpracování této problematiky v poměrně krátkých časových úsecích (opakování výkladů základních kategorií, nepostižení nových rysů). O to více je třeba hodnotit Petráňovu snahu nepřistupovat k jednotlivým stránkám studované skutečnosti tradičním způsobem, nepřebírat metodiku a strukturu předchozích prací, na něž chronologicky i tematicky navazuje, ale naopak klást otázky nově, hledat nové problémy. Koncentrace pozornosti na ty jevy, které určují odlišný charakter studované epochy od období jiných, je příznačným rysem obou prací.

Při vytčení základního problému, k jehož řešení svými rozborů směřuje, vychází Petráň z charakteristiky evropského vývoje v období před třicetiletou válkou — všeobecné krize feudalismu — a jejího nerovnoměrného působení na jednotlivé země, které bylo vyvoláno nestejnou úrovní vývoje výrobních sil a vztahů. Zatímco v některých zemích připravila krize půdu pro vítězství nového společenského řádu, je jinde jejím projevem dočasný ekonomický pokles, který měl dlouhodobé důsledky v trvalém zaostávání nejen ekonomickém, ale nutně vedl i k regresi politickému a sociálnímu. Zjednodušeně odráží tuto situaci tradiční dělení na oblast „původní akumulace“ a „druhé nevolnictví“. Skutečná situace byla mnohem komplikovanější. Existovala celá řada přechodných terenů, kde působení krize zdaleka nebylo jednoznačné. V druhé polovině 17. a v 18. století patří české země do oblasti „druhé nevolnictví“, kapitalismus se v zemědělství rozvíjí tzv. „pruskou cestou“. Dosud však není upřesněno místo našich zemí v evropském sociálně ekonomickém vývoji před třicetiletou válkou. Není dostatečně objasněna otázka, zda v tomto období probíhalo u nás řešení krize ve smyslu regresi nebo progresu, tj. zda předbělohorský vývoj poskytoval reálné možnosti postupné kapitalistické přeměny ekonomiky bez fáze refeudalizace.⁴

Pokus o objasnění tohoto problému je cílem Petráňových rozborů v obou studiích. Klade si otázku, zda i v předbělohorských Čechách můžeme konstatovat rozvoj nových, progresivních kapitalistických prvků, nebo zda je naopak pro Čechy už v tomto období charakteristické převládání regresivních tendencí v sociálně ekonomickém vývoji.

K řešení autor dospívá rozбором úrovně výrobních sil v zemědělství, jeho techniky a produktivity, vymezením místa feudálního velkostatku ve výrobně ekonomické struktuře Čech (ve studii „Zemědělská výroba“), rozбором sociální skladby země a po zkoumání pohybu poddanského obyvatelstva a jeho osobních a právních vztahů (v knize „Poddaný lid“). V závěrečných kapitolách obou prací shrnuje dílčí závěry předchozího zkoumání, nastiňuje zařazení Čech do celo-